

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

КАРІКОВ СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 94(432.1) «1525/1580»:322:274.5(043.3)

**ЛЮТЕРАНСЬКА КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ
В ПОЛІТИЦІ САКСОНСЬКИХ ПРАВИТЕЛІВ У 1525–1580 рр.**

07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
СОРОЧАН СЕРГІЙ БОРИСОВИЧ,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна МОН України,
завідувач кафедри історії стародавнього світу
та середніх віків.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ДЯТЛОВ ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ,
Національний університет «Чернігівський
колегіум» ім. Т. Г. Шевченка МОН України,
професор кафедри всесвітньої історії, перший
проректор;

доктор історичних наук, доцент
КОТЛЯРОВ ПЕТРО МИКОЛАЙОВИЧ,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка МОН України,
завідувач кафедри історії мистецтв;

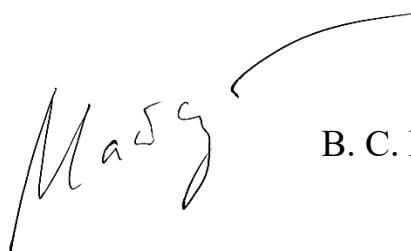
доктор історичних наук, доцент
БОДНАРЮК БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича МОН України,
доцент кафедри історії стародавнього світу,
середніх віків та музеєзнавства.

Захист дисертації відбудеться «12» квітня 2019 р. о 15.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4. ауд. 5-58).

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, зал №4).

Автореферат розіслано «28» лютого 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

В. С. Майстренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначено необхідністю дослідити лютеранську конфесіоналізацію в Саксонії як складник політики територіальних правителів. У цьому регіоні конфесійне будівництво в епоху Реформації розгорнулося раніше за інші території Німеччини і мало специфіку, що виявила себе у становленні земельної державності Саксонії.

Сучасні дослідники для вивчення пізньої Реформації (1525–1555 pp.) і пов'язаних із нею подій другої половини XVI ст. використовують поняття «конфесіоналізація» (Konfessionalisierung). Здійснення лютеранської конфесіоналізації мало на меті подолання конфліктів, що спалахнули за доби Реформації, й оформлення структур, які зміцнили б засади соціального ладу. Засобом утвердження соціальної стабільності було згуртування общин у єдину конфесію, що зумовило потребу конституювання лютеранської догматики і культу. Водночас стабілізація соціального ладу передбачала зміцнення державних інститутів, що забезпечували реформування суспільного життя. Конфесіоналізація постала ключовим чинником зазначених процесів.

У сучасній історіографії виявляє себе прагнення дослідників аналізувати події у певних регіонах Німеччини. «Регіоналізація» історіографії зумовлена політичною роздробленістю німецьких земель у XVI ст., їх конфесійною неоднорідністю. Висновки щодо тенденцій конфесіоналізації мають спиратися на вивчення суспільно-політичного, релігійно-церковного, соціокультурного розвитку регіонів. Територією, що посідала одне з чільних місць серед німецьких держав, була Саксонія – батьківщина Реформації. Саксонські правителі й реформатори брали активну участь в утворенні Гота-Торгауського союзу, запровадженні церковних статутів, укладанні «Аугсбурзького віросповідання», оформленні Шмалькальденського союзу, Шмалькальденській війні, «Князівській війні», прийнятті Аугсбурзького релігійного миру, подоланні конфліктів між лютеранами, підготовці «Книги згоди». Ці події забезпечили оформлення курфюршества Саксонського як земельної держави, що відрізнялася від дореформаційної системи за структурою і функціями.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження підготовлене на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і є частиною науково-дослідної теми кафедри «Економіка, суспільні рухи та ідеологія у європейських країнах у добу переходу від феодалізму до капіталізму». Реєстраційний номер №0112U004752. Шифр IST_5.

Мета дослідження – визначення місця лютеранської конфесіоналізації у формуванні земельної державності Саксонії раннього Нового часу. Її досягнення передбачає розкриття впливу конфесіоналізації на політичні, релігійно-церковні, соціально-культурні відносини в саксонській державі, оскільки саме в них процеси конфесіоналізації виявили себе з найбільшою повнотою. Для досягнення зазначеної мети висунено такі **дослідні завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми конфесіоналізації в історіографії, зміст теоретичних моделей конфесіоналізації, проаналізувати джерельну базу, розкрити недостатньо вивчені аспекти проблеми;

- визначити головні аспекти лютеранської конфесіоналізації в Саксонії як складника перетворень у Священній Римській імперії, надати періодизацію конфесіоналізації на території Саксонії;
- розкрити характерні риси політичного розвитку саксонських земель напередодні Реформації та на початковому її етапі;
- установити вплив Шмалькальденського союзу на розгортання лютеранської конфесіоналізації в Саксонії і в інших німецьких регіонах;
- виявити цілі й засоби політичної боротьби між правителями курфюршества Саксонського та герцогства Саксонського у 30–40-х рр. XVI ст., місце конфесійного чинника в цих подіях;
- з'ясувати особливості політики Морица протягом його правління герцогством Саксонським та курфюршеством Саксонським;
- визначити сутність і значення Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. для утвердження конфесіоналізації, визначити засоби реалізації його принципів;
- проаналізувати цілі, напрями, наслідки політики курфюрста Августа;
- визначити особливості проведення візитацій у Саксонії, їх вплив на функціонування євангелічної церкви;
- проаналізувати структуру і зміст євангелічних статутів як документів, що регламентували функціонування і розвиток лютеранської конфесії;
- розкрити зміст віросповідних книг лютеранства, їх значення для розвитку конфесіоналізації в Саксонії й інших євангелічних територіях Німеччини;
- визначити причини, зміст, наслідки дискусій між гнезіолутеранами та філіпістами як складника конфесійного життя Саксонії у 40–70-х рр. XVI ст.;
- розкрити причини розробки, зміст, значення Саксонського євангелічного статуту 1580 р. для утвердження лютеранської конфесіоналізації;
- визначити основні напрями політики соціального дисциплінування у зв'язку з лютеранською конфесіоналізацією в Саксонії;
- проаналізувати особливості розвитку саксонських шкіл та університетів як ключових центрів лютеранської конфесіоналізації.

Об'єктом дослідження є Реформація і конфесіоналізація в Німеччині як пов'язані між собою процеси модернізації суспільства раннього Нового часу.

Предмет дослідження – суспільно-політичні, релігійно-церковні, соціокультурні аспекти лютеранської конфесіоналізації в Саксонії 1525–1580 рр. як ключові компоненти діяльності територіальних правителів.

Нижня хронологічна межа дослідження – 1525 р., коли після завершення Селянської війни почалося становлення нових конфесій і посилення впливу світської влади Саксонії на релігійно-церковне життя. **Верхня хронологічна межа дослідження** – 1580 р., що позначила рубіж конфесіоналізації – ухвалення Саксонського євангелічного статуту, який закріпив здобутки територіальної влади у формуванні земельної державності.

Територіальні межі дослідження охоплюють землі, що входили до курфюршества Саксонського й герцогства Саксонського. Також залучено матеріали щодо розгортання конфесіоналізації в інших регіонах, що дає змогу

розкрити специфіку формування земельної державності в Саксонії, її вплив на конфесійні перетворення в загальнонімецькому масштабі.

Теоретико-методологічну базу дослідження складають принципи історизму, наукової об'єктивності, системності, що є важливими для розуміння сутності конфесіоналізації, її місця в політиці саксонських правителів. Дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових та спеціально-історичних методів, схарактеризованих у підрозділі 1.3.

Наукова новизна роботи визначається постановкою і розробкою теми як цілісної, актуальної наукової проблеми, що до цього часу не була предметом окремого дослідження. Наукова новизна дисертації полягає в тому, що *вперше*:

- обґрунтовано необхідність дослідження лютеранської конфесіоналізації на регіональному рівні із зосередженням уваги на Саксонії як важливому центрі конфесійних змін;
- розкрито головний зміст етапів розвитку зарубіжної та вітчизняної історіографії лютеранської конфесіоналізації в Саксонії;
- визначено сутність конфесіоналізації в контексті становлення земельної державності Саксонії як дотримання балансу між церквою і світською владою із закріпленням переважання останньої за допомогою зміцнення існуючих і створення нових структур державного управління;
- запропоновано періодизацію лютеранської конфесіоналізації на території Саксонії, доведено, що період 1525–1555 рр. став початком «одержавлення» Реформації, коли було закладено основи конфесійних перетворень, які у 1555–1580 рр. поглибилися завдяки ухваленню Аугсбурзького миру;
- встановлено, що в 30-х – першій половині 40-х рр. XVI ст. лютеранська конфесіоналізація в Саксонії була пов'язана з діяльністю Шмалькальденського союзу, який сприяв утвердженню Реформації в інших регіонах Німеччини;
- виявлено обопільне прагнення правителів курфюршества Саксонського і герцогства Саксонського до посилення власних політичних позицій за рахунок іншої лінії династії Веттінів, визначено засоби ведення ними політичної боротьби в умовах розгортання лютеранської конфесіоналізації;
- доведено, що в політиці Августа I прагнення зберегти здобутки Аугсбурзького миру через «баланс сил» євангелічних і католицьких правителів поєднувалося із жорсткими діями проти опонентів, спрямованими на посилення особистої влади, що засвідчує авторитарний характер курсу Августа;
- по-новому розкрито роль візитацій у зміцненні контролю правителів над діяльністю церковної організації, доведено, що в Саксонії склалася схема проведення візитацій, перейнята в інших регіонах;
- доведено, що в укладанні євангелічних статутів були зацікавлені реформатори і правителі, що виявлено в утвердженні ідеї порядку як принципу діяльності общини і проголошенні контролю як засобу його реалізації;
- переглянуто зміст Саксонського євангелічного статуту 1580 р. і доведено, що він відповідав інтересам територіальних правителів, зацікавлених у підпорядкуванні церкви й освіти своєму впливові;

- проаналізовано політику соціального дисциплінування, яку проводила влада Саксонії у зв'язку з конфесіоналізацією, доведено, що його засобом стали поліцейські статuti, запроваджені в саксонських містах;
- визначено, що під впливом конфесіоналізації навчальні заклади Саксонії утворили систему освіти, що ґрунтувалася на уніфікації програм, регламентації забезпечення, посиленні контролю за викладанням і навчанням;

уточнено:

- зміст теоретичних моделей конфесіоналізації, зазначено, що поняття «князівська Реформація» і «громадська Реформація» не повною мірою розкривають сутність конфесійно-політичного розвитку 1525–1580 рр.;
- специфіку політичного розвитку Саксонії напередодні і на початку Реформації, наголошено, що розгортання конфесіоналізації було компонентом політики правителів як засобу посилення власного впливу;
- особливості політики Моріца, спрямованої на посилення власної влади через лавірування між євангелічним і католицьким таборами, пошук компромісів, участь у воєнних діях, співпрацю з іноземними правителями;
- умови прийняття і значення Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. як закономірного наслідку вичерпання військово-політичного потенціалу протистояння, спричиненого подіями Реформації;
- причини, хід, наслідки боротьби між гнєзюлутеранами й філіпістами як компонента лютеранської конфесіоналізації в Саксонії 40–70-х рр. XVI ст.;
- положення віросповідних книг, їх значення для розвитку лютеранства: «Катехізиси» й «Аугсбурзьке віросповідання» засвідчили початок конфесіоналізації, а прийняття «Книги згоди» – утвердження ортодоксії;

набуло подальшого розвитку:

- комплексний огляд творів Лютера, присвячених церковним й освітнім проблемам, доведено, що реформатор визначав церкву і школу як ключові соціальні інститути для виховання християн, що виявило себе в політиці саксонських правителів.

Науково-теоретичне та практичне значення отриманих у дисертації результатів полягає в тому, що вони сприяють глибшому розумінню конфесіоналізації як складника діяльності правителів Німеччини XVI ст., відображають комплексний характер конфесійних змін у Саксонії, що поєднали вирішення політичних, церковних, освітніх проблем для модернізації земельної держави. Матеріали дисертації можуть бути використані для підготовки узагальнювальних праць, підручників, навчальних посібників, загальних курсів, спецкурсів з історії Німеччини, Реформації і конфесіоналізації.

Особистий внесок здобувача. Наукові положення і результати досліджень, винесені на захист, отримані автором самостійно. Вони опубліковані в авторських працях (загальний обсяг 46,5 друк. арк.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки роботи обговорено на засіданнях кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, представлені у вигляді доповідей на 36 міжнародних і всеукраїнських конференціях, наукових семінарах: «Проблеми світового розвитку

в історичному контексті» (Луганськ, 2006 р.), «2-е исторические чтения» (Томськ, 2007 р.), «Шевченківська весна» (Київ, 2008 р.), «Людина, культура, техніка в новому тисячолітті» (Харків, 2008 р.), «Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ» (Харків, 2008 р.), «Роль науки, релігії і суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 2009 р.), «Європейське суспільство в епоху середньовіччя та раннього нового часу (V–XVIII ст.)» (Чернігів, 2009 р.), II Волинській Міжнародній історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 2009 р.), «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (Луганськ, 2010 р.), «Актуальні проблеми історії середніх віків та раннього нового часу» (Київ, 2010 р.), «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин» (Луганськ, 2011 р.), «Актуальні проблеми історії стародавнього світу» (Київ, 2011 р.), «Психолого-педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства» (Кременчук, 2012 р.), «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2012 р.), «IV Исторические чтения» (Томськ, 2012 р.), «Соціальні аспекти капеланства: світ і Україна» (Київ, 2013 р.), «Актуальні питання історії стародавнього світу» (Київ, 2013 р.), «Дипломатія. Політика. Комунікації: історична ретроспектива» (Київ, 2013 р.), «Религия и власть» (Санкт-Петербург, 2013 р.), «I Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 2013 р.), «Война и мир в истории цивилизаций» (Москва, 2013 р.), «К 400-летию Дома Романовых. Монархии и династии в истории Европы и России» (Санкт-Петербург, 2013 р.), «II Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 2014 р.), «III Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Переяслав-Хмельницький, 2014 р.), «Религия и власть» (Санкт-Петербург, 2014 р.), «Европейская интеграция в российско-германском отражении: Проблемы. Поиски. Результаты» (Череповец, 2015 р.), «Античный мир и средние века» (Харків, 2015 р.), «IV Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 2015 р.), «V Міждисциплінарні гуманітарні читання» (Київ, 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Україна і світ: діалог мов та культур» (Київ, 2017 р.), «XVII Кирило-Мефодіївські читання. Освітньо-культурний простір Центрально-Східної Європи: національні моделі та західні впливи» (Харків, 2017 р.), «Авраамічні релігії і Реформація: формування протестантського символу віри й ідеології нової суспільної реформації (європейський й український контекст ідентичності)» (Галич, 2017 р.), «LAUREA: Античный мир и средние века» (Харків, 2017 р.), «Доба Реформації: держава, суспільство, культура» (Київ, 2017 р.), «Спадок Реформації: до 500-річчя 95 тез Мартіна Лютера та пам'яті Ю. О. Голубкіна (1941–2010)» (Харків, 2017 р.), «История античного мира и средневековья в университетах Украины» (Харків, 2018 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження викладено у 70 публікаціях, у тому числі 1 монографії, 21 статті у вітчизняних фахових виданнях, 11 статтях у зарубіжних наукових виданнях і у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів та висновків. Загальний обсяг роботи – 396 с., із них основного тексту – 332 с., список джерел та літератури (544 позиції) на 54 с., додатки на 10 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, окреслено хронологічні і територіальні межі, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, надано відомості про особистий внесок здобувача, апробацію і структуру дисертації.

У **першому розділі «Історіографія, джерельна база, методологія і методи дослідження»** проаналізовано стан розробки проблеми в історіографії, джерельну базу, методологічні принципи, методи дослідження проблеми.

У підрозділі **1.1 «Проблеми конфесіоналізації в історіографічній традиції»** на основі проблемно-хронологічного принципу проаналізовано головні наукові праці, що відображають ключові аспекти конфесіоналізації.

Початок дослідження конфесійної епохи пов'язаний із поглибленням уваги до Реформації як ключової події німецької історії. У 30-х рр. XIX ст. у німецькій історіографії оформився політичний напрям. Його фундатором став Л. Ранке, який датував Реформацію 1517–1555 рр., розглядаючи подальші події у річці здійснення Контрреформації папським Римом.

Новий етап історіографії розпочався з 50-х рр. XIX ст., коли поширились позитивістські підходи, що зумовило зростання уваги до фактичного матеріалу, дало змогу поглибити вивчення Реформації. Так, Ф. Шлоссер аналізував діяльність Шмалькальденського союзу і хід Шмалькальденської війни. Ф. Бецольд приділив увагу суперництву Йоганна Фрідріха і Моріца.

У 50-х рр. XIX ст. оформився і марксистський напрям історіографії Реформації. Ф. Енгельс висунув тезу про Реформацію як бюргерську революцію, пов'язавши її завершення з підпорядкуванням станів владі князів.

У другій половині XIX ст. через зростання національної самосвідомості активізувалося дослідження регіонів Німеччини. Політичну історію Саксонії XVI ст. аналізували Ф. Бланкмайстер, Е. Везе, Й. Фальке. На рубежі XIX–XX ст. дослідники звернулися до більш вузьких проблем. Так, візитації в Саксонії вивчали К. Буркхардт, Г. К. Ціммерманн, В. Шмідт, Г. Мюллер.

Завершення Другої світової війни позначило рубіж у розвитку історичної науки. Із середини XX ст. почали формуватися нові концепції. Так, істориками Німецької Демократичної Республіки було розвинено концепцію Реформації як ранньобуржуазної революції; події конфесійної доби не привертали їх великої уваги. В історіографії Федеративної Республіки Німеччини набула поширення теорія континуїтету середньовічної традиції, а події Реформації визначалися як складник тривалого оновлення суспільних структур.

Зазначені дискусії заклали основи дослідження конфесіоналізації. Увагу до конфесійної доби виявив О. Бруннер, указавши, що суспільство пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу існувало у єдиному соціокультурному просторі, у зв'язку з чим історики мають вивчати його духовні засади, зокрема, конфесійний чинник. У 60-х рр. XX ст. Е. В. Цеєден визначив поняття «утворення конфесій» як духовне й організаційне зміцнення, що після розколу християнства на різні, взаємно ворожі віросповідання призвело до утворення

напівстабільного церковного устрою, виявивши себе в догматичній, конституційній, релігійно-моральній сферах. У 70-х рр. ХХ ст. конфесійна доба стала вивчатися представниками «соціальної історії». У 80-х рр. ХХ ст. у ФРН утвердилася «політико-соціальна історія», у межах якої школа В. Райнхарда і Х. Шиллінга визначила конфесіоналізацію як багатоплановий вплив рухів, спричинених Реформацією, на всі сторони суспільного життя.

Серед праць, що позначили зростання уваги істориків до конфесійного будівництва, варто вказати на збірку «Сторіччя Реформації в Саксонії» (1989 р.). Автори статей (К. Блашке, Г. Вартенберг, Е. Кох) ввели в обіг джерела, що розкривають особливості політичного, церковного, освітнього розвитку Саксонії. М. Брехт, Х. Юнгханс, Х. Шиллінг у дослідженнях біографії Лютера вивчають сфери життя саксонського суспільства, яких стосувалася його діяльність, визначають конфесіоналізацію як складник соціокультурного життя Саксонії. Х. Ядатц вивчає візитації як складник функціонування євангелічної церкви Саксонії. Т. Тепфер аналізує розвиток саксонських університетів. У збірці «Саксонські курфюрсти протягом релігійного миру 1555–1618 рр.» (2007 р.) висвітлено політику конфесійної доби (А. Гесснер, Ф. Леппін, Й. Олесен). Створено праці, присвячені політиці альбертинської лінії династії Веттінів (Р. Гросс), окремим її представникам – Моріцу (Й. Херрманн), Августу (Й. Брунінг). У збірці «Курфюрст Август Саксонський. Пореформаційний «князь миру» між територією та імперією» (2017 р.), виданій до 500-річчя Реформації, автори (М. Рудерсдорф, Ф. Гезе, Х.-П. Хассе) визначають Августа як політика, який перебував «між територіями та імперією», вивчають економічні, управлінські, церковні проблеми розвитку Саксонії.

У дореволюційній Росії питання конфесійних перетворень у Саксонії тривалий час не вивчалися. Історики приділяли увагу подіям від початку Реформації до кінця Селянської війни (Т. І. Грановський, П. М. Кудрявцев).

У радянській історіографії головну увагу було зосереджено на класовій боротьбі в німецькому суспільстві. Радянські дослідники унаслідок проведення дискусії 1950-х рр. визначили Реформацію як ранньобуржуазну революцію, завершенням якої стали поразка повстанських загонів у Селянській війні і перемога реакційних сил, що закріпили князівське панування (М. М. Смірін).

На межі ХХ–ХХІ ст. деякі аспекти конфесіоналізації знайшли відображення у працях з історії Реформації російських (Ю. Є. Івонін, А. Ю. Прокоп'єв) і українських дослідників. Ю. О. Голубкін звернувся до участі Лютера у візитаціях у Саксонії, еволюції його позиції у 20-х рр. ХVІ ст. В. О. Дятлов указує, що Селянська війна дала поштовх конфесіоналізації як оформленню різних віросповідань, визначенню їх взаємин із владою. П. М. Котляров аналізує освітні, релігійні, соціально-політичні практики Меланхтона як гуманіста і реформатора. Н. Г. Подаляк вивчала соціально-політичні рухи в Ростокі і Любеку у 1520–1530-х рр., зміст якої визначався розгортанням Реформації. С. І. Лиман у річищі вивчення праць медієвістів України ХІХ ст. приділяє увагу й висвітленню ними Реформації.

В історіографії лютеранської конфесіоналізації в Саксонії існують декілька ключових проблем: політика правителів; становлення церкви; питання

розвитку освіти; події соціального життя. Подальше їх дослідження має сприяти визначенню місця Саксонії у лютеранській конфесіоналізації.

У підрозділі **1.2 «Джерельна база»** проаналізовано джерела, що відтворюють політичний, релігійно-церковний, соціокультурний аспекти конфесіоналізації. Серед них виділяємо такі групи: акти рейхстагів; теологічні праці; полемічні твори; євангелічні церковні статuti; звіти візитаторів; епістолярні джерела; історичні хроніки.

Акти рейхстагів, які належали до документів загальноімперського масштабу, розкривають загальні історичні умови розгортання лютеранської конфесіоналізації, відображаючи позиції імперської влади і станів суспільства.

Головними теологічними працями є віросповідні книги євангелічної церкви: «Малий Катехізис» та «Великий Катехізис» Лютера, «Аугсбурзьке віросповідання», «Апологія Аугсбурзького віросповідання», «Трактат про владу і верховенство папи» Меланхтона, «Шмалькальденські статті» Лютера, «Формула згоди», підготовлена групою теологів. Вони були зібрані у «Книзі згоди» (1580 р.), ухвалення якої позначило конституювання ортодоксії.

Для аналізу конфесіоналізації в Саксонії важливими є полемічні твори реформаторів і їх опонентів. Так, на визначення євангелічної догматики вплинув твір Лютера «Про рабство волі», який став відповіддю на трактат Еразма Роттердамського «Діатриба, або про свободу волі».

Євангелічні статuti мали характер інструкції, визначаючи вимоги влади до священнослужителів, учителів, бюргерів, селян. Аналізуючи зміст статутів як історичних джерел, звертаємося до найбільш повного їх зібрання за редакцією Е. Зелінга. У першій та другій частинах першого тому названого зібрання, виданих у 1902 р., опубліковані статuti міст і територій Саксонії.

Простежити, як заклики реформаторів реалізовувалися в повсякденному житті общин, дають змогу звіти візитаторів. Вони були присвячені недолікам у діяльності священнослужителів, рекомендаціям щодо їх усунення, що допомагає визначити проблеми розвитку євангелічної церкви.

Значимість епістолярних джерел для дослідження конфесіоналізації пояснюється тим, що реформатори вели активне листування з німецькими правителями, представниками правлячих династій інших держав. Прикладом є листи Йоганна Бугенхагена, збір, упорядкування, підготовку до друку яких здійснив О. Фогт. Важливими джерелами є листи саксонських правителів. Так, відомості щодо відносин князів і реформаторів містяться у листуванні Моріца. У листах герцога Георга визначено заходи, що, на його думку, мали запобігти розгортанню Реформації в герцогстві Саксонському.

Важливі відомості щодо розгортання конфесіоналізації містяться в історичних хроніках, що відобразили ключові події політичного і релігійно-церковного життя Німеччини доби Реформації. До використаних у дисертації хронік належать твори, написані як лютеранами («Рукописна історія» М. Ратцебергера, «Коментарії щодо стану релігії і держави за часів імператора Карла V» Й. Слейдана), так і їх опонентами («Хроніка» Й. Ольдекопа)

Отже, джерельна база дослідження охоплює наративні, документальні, правові джерела. Їх комплексне використання дає змогу відтворити події

лютеранської конфесіоналізації в Саксонії. Джерельна база є достовірною і достатньою для вивчення поставлених у дослідженні питань.

У підрозділі **1.3 «Методологія та методи дослідження»** зосереджено увагу на дослідженні конфесійних перетворень у Саксонії як цілісного, тривалого процесу, що був складником конфесіоналізації у Священній Римській імперії. Вектор лютеранської конфесіоналізації був спрямований на дотримання балансу між церковною організацією і світською владою із закріпленням переважання останньої через зміцнення існуючих, створення нових структур управління. Теоретико-методологічну базу дослідження складають принципи історизму, наукової об'єктивності, системності, які сприяють розумінню сутності лютеранської конфесіоналізації, її місця в політиці саксонських правителів раннього Нового часу.

Зазначені принципи реалізуються через застосування комплексу методів. Головними загальнонауковими методами є історичний метод, що дає змогу представити конфесіоналізацію як феномен, що визначив масштабні зміни в житті Саксонії, логічний метод, що розкриває послідовність подій конфесіоналізації, їх зв'язків, причин, наслідків. Використано метод системного аналізу, що дає змогу визначати цілісний характер конфесіоналізації. У дослідженні застосовано і спеціальні історичні методи. Історико-типологічний метод дає змогу розкрити комплексний характер трансформацій політичної, церковної, освітньої сфер. Історико-генетичний метод застосовано для характеристики суперечностей між гнезіолютеранами та філіпістами 40–70-х рр. XVI ст., їх причин і наслідків. Історико-порівняльний метод дає змогу зіставити конфесіоналізацію в Саксонії із трансформаціями в інших регіонах Німеччини, сприяє визначенню відмінностей між матеріалами візитацій 20–30-х рр. XVI ст. і звітами 50–70-х рр. XVI ст. Діахронний метод сприяє визначенню головних етапів лютеранської конфесіоналізації. Синхронний метод розкриває вияви конфесіоналізації в Саксонії у зв'язку з аналогічними тенденціями в масштабах Священної Римської імперії.

Отже, поєднання теоретико-методологічних принципів із загальнонауковими і спеціальними історичними методами має сприяти вирішенню проблеми визначення місця лютеранської конфесіоналізації у формуванні земельної державності Саксонії доби раннього Нового часу.

У другому розділі **«Політична діяльність саксонських правителів середини 20–80-х рр. XVI ст.: конфесійний аспект»** проаналізовано проблеми політичного розвитку Саксонії за доби Реформації і конфесіоналізації, що визначалися протистоянням імператорської влади і територіальних правителів, суперництвом між ернестинською й альбертинською лінією династії Веттінів.

У підрозділі **2.1 «Передумови і причини конфесійно-політичних перетворень на території Саксонії. Піднесення курфюршества Саксонського як центру Реформації у 20–30-х рр. XVI ст.»** визначено позиції саксонських правителів доби Реформації, їх роль у політичній боротьбі.

Саксонські території з 1485 р. були розділені між курфюрстом Ернстом та герцогом Альбрехтом («Лейпцизький поділ»). Незважаючи на поділ, значення династії Веттінів зростало. Саксонські правителі володіли найбільшими

гірничими розробками Священної Римської імперії і Європи «доколумбової епохи». Наприкінці XV ст. сформувалися органи державного управління: амти і княжа рада (адміністративні), центральна казна (фінансові), верховний суд (судові). Курфюрст Фрідріх узяв курс на розширення володінь за допомогою угод, воєн, політичних інтриг. Виступ Лютера з «95 тезами» в 1517 р., перетворення Реформації на масовий рух, завершення Селянської війни сприяли консолідації князів, що знайшла вияв у створенні конфесійно-політичних союзів. Переговори саксонського курфюрста Йоганна Стійкого з гессенським ландграфом Філіпом завершилися угодою в Готі, ратифікованою в Торгау 2 травня 1526 р. Створення Гота-Торгауського союзу сприяло визнанню на Першому Шпеєрському рейхстазі права князів у сфері релігії «діяти так, щоб надалі дати відповідь перед Богом та імператором». Проте визначення пізньої Реформації як «князівської» неповно розкриває її сутність. Більш точно говорити про територіалізацію, що охопила створення єдності земельної держави, концентрацію влади в руках князя, утвердження його суверенного права вирішувати питання війни і миру, вищої юрисдикції. Реформація прискорила територіалізацію, надала їй правове обґрунтування, що зумовило її підтримку князями. «Одержавлення» Реформації сприяло утвердженню територіальної влади як провідної сили у саксонському регіоні.

У підрозділі **2.2 «Вплив Саксонії на розгортання лютеранської конфесіоналізації в територіях Німеччини»** розкрито динаміку поширення Реформації, причини об'єднання регіонів навколо курфюршества Саксонського.

Із середини 20-х рр. XVI ст. Реформація почала поширюватися за межами Саксонії (Пруссія). Після Селянської війни напрям конфесійних перетворень усе більше визначався інтересами правителів (підтримка Реформації у Нижній Саксонії представниками династії Вельфів). Створений у 1531 р. Шмалькальденський союз став засобом проведення лютеранської конфесіоналізації, позначивши початок її нового етапу і забезпечивши подальше поширення Реформації (Померанія, Північно-Західна Німеччина, Бранденбург). Його лідерами стали курфюрст Йоганн Фрідріх Саксонський та ландграф Філіп Гессенський, які прагнули зміцнити політичну могутність, але розходилися в оцінках напрямів діяльності союзу. На думку Йоганна Фрідріха, вона повинна була мати оборонний характер, що знайшло вияв у статутах союзу 1541/1542 рр. Однак за короткий час війська союзу зайняли герцогство Брауншвейзько-Вольфенбюттельське, що було зумовлене наданням гарантій захисту Брауншвейгу і Гослару. Діяльність Шмалькальденського союзу сприяла поширенню лютеранства, вплинувши і на продовження Реформації в Саксонії.

У підрозділі **2.3 «Особливості конфесійно-політичного розвитку герцогства Саксонського у 20–30-х рр. XVI ст.»** розкрито проблеми поширення Реформації в альбертинських володіннях, загострення суперечностей між саксонськими територіальними правителями.

У 20–30-х рр. XVI ст. влада герцогства Саксонського доклала зусиль, щоб запобігти поширенню євангелізму. Герцог Георг забороняв підданам слідувати новаціям, звертався до саксонського курфюрста щодо припинення діяльності Лютера, домагався заборони євангелічних ідей, переслідував священиків і

мирян, які їх підтримували. Однак політика заборон не досягла мети. Посилення антикатолицьких настроїв було пов'язане з позиціями правлячої верхівки: герцогиня Єлизавета висловила підтримку євангелічним ідеям, як і брат герцога Генріх. Смерть Георга у квітні 1539 р. відкрила шлях до влади Генріху і засвідчила перспективу запровадження Реформації. Проведення візитацій стало успіхом конфесіоналізації, як і підтримка Лейпцизького університету з боку влади. Проте названі дії визначалися передусім інтересами герцога Генріха, зацікавленого у збільшенні прибутків і зростанні повноважень. Збереження розколу Саксонії негативно впливало на політичну ситуацію, створюючи можливість виникнення конфлікту між курфюрстом та герцогом. У 40-х рр. XVI ст. така потенційна небезпека переросла у протистояння між династичними лініями дому Веттінів.

У підрозділі **2.4 «Суспільно-політична боротьба в Саксонії у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. XVI ст. Політична діяльність Моріца Саксонського»** проаналізовано наростання суперечностей між двома лініями дому Веттінів, між територіальними правителями й імперською владою, що знайшло вияв у воєнних діях між євангелічним і католицьким угрупованнями.

Загострення відносин ернестинської й альбертинської ліній було пов'язане з приходом до влади в герцогстві Саксонському честолюбного Моріца, який прагнув поширити вплив на всю Саксонію. Погіршення його стосунків із Йоганном Фрідріхом сприяло зближенню герцога з імператорським табором. Карл V був противником конфесіоналізації, що руйнувала позиції католицизму і посилювала самостійність князів. Моріц у червні 1546 р. на зустрічі з імператором заявив про нейтралітет, що засвідчило переважання його політичних інтересів над релігійними переконаннями, а восени 1546 р. виступив проти Шмалькальденського союзу. Після поразки протестантів у війні 19 травня 1547 р. було укладено Віттенберзьку капітуляцію, що зафіксувала зміну ернестинської лінії курфюрстів альбертинською лінією. Однак у Саксонії тривала євангелічна проповідь; наприкінці 1547 р. було відновлено лекції у Віттенберзькому університеті. Лютерани не пробачили Моріцу переходу на бік імператора, тому він шукав засоби утвердити легітимність влади. Реформування державного управління, фінансів, судочинства, освіти, перегляд теологами Аугсбурзького інтерима і розробка Лейпцизького інтерима сприяли подоланню масового негативного ставлення до курфюрста. Стабілізація становища допомогла Моріцу перейти до дій, що вийшли за межі Саксонії.

Активізацію діяльності курфюрста варто визначити як конкретний вияв загальної реакції територіальних правителів на посилення тиску з боку імператорської влади. Нейтралітет не гарантував покращення становища Моріца як за умов успіху князів, так і за збереження позицій імператора. Курфюрст мав вирішити, чи варто розраховувати, по-перше, на перемогу князівської опозиції, а по-друге – на звільнення Йоганна Фрідріха, який прагнув повернути собі колишні володіння. Прагнення перехопити ініціативу для реалізації першого і недопущення другого варіанта сприяло приєднанню Моріца до змовників. Із початком «Князівської війни» у березні 1552 р. війська Моріца вирушили до Франконії, розгорнули наступ вглиб Австрії, 19 травня

1552 р. увійшли в Тіроль. 1 червня 1552 р. Моріц виступив на переговорах у Пассау, визначивши ключові пункти миру: звільнення Філіпа Гессенського, скасування Аугсбурзького інтерима, дотримання миру з гарантуванням прав прибічників «Аугсбурзького віросповідання», невизнання рішень Тридентського собору. Курфюрст керувався прагматичним бажанням розширити межі особистої влади, а конфесіоналізація постала складником зміцнення земельної державності Саксонії. Пассауський договір від 15 серпня 1552 р. скасував Аугсбурзький інтерим і визнав лютеранство. Вирішення питання про релігію, засноване на взаємному визнанні лютеранства і католицизму, було орієнтоване на дотримання миру на засадах компромісу.

У підрозділі **2.5 «Участь Саксонії в укладанні Аугсбурзького релігійного миру і його осмислення в німецькій політичній думці конфесійної доби»** розкрито принципи Аугсбурзького релігійного миру 1555 р., їх вплив на розвиток Саксонії, сприйняття правлячою верхівкою.

Зміст Аугсбурзького релігійного миру визначався попереднім перебігом Реформації. Протягом протистояння імператорської влади і територіальних князів збройна боротьба не забезпечила вирішальної переваги для жодної сторони, тому постала необхідність шукати засоби врегулювання. Укладачі Аугсбурзької угоди визнали ситуацію релігійного розколу і намагалися не поглиблювати його, а зупинити. Абсолютизм територіальних правителів закріпив політичну роздробленість німецьких земель і водночас забезпечив можливість відносно стабільного розвитку кожної з них. Аугсбурзький мир варто розглядати не як початок конфесіоналізації, а як точку відліку нового її етапу, коли офіційно визнане лютеранство почало набувати рис ортодоксії. Після укладення миру зміцнилося становище курфюрстів, що дало їм змогу здійснювати більший вплив на імператора. Окремі представники влади намагалися вдосконалити конфесійні відносини і державне управління (проект Лазаруса фон Швенді). Курс на мирне співіснування справив позитивний вплив на розвиток земельної державності Саксонії у другій половині XVI ст.

У підрозділі **2.6 «Лютеранська конфесіоналізація в курфюршестві Саксонському у період правління Августа I»** зосереджено увагу на політиці курфюрста Августа I, що зумовила розгортання конфесіоналізації в Саксонії.

У 60-х рр. XVI ст. Август Саксонський висунувся в перші ряди прибічників лютеранства. У відносинах із Габсбургами і територіальними князями він дотримувався «середнього шляху», закріпивши вплив на загальноімперські справи. У внутрішній політиці Август продовжив курс на зміцнення влади, що знайшло вияв у виданні численних мандатів, рескриптів, статутів. Прийняття «Конституції» 1572 р., централізація системи судочинства, створення Таємної ради як вищого органу влади при курфюрсті у 1574 р., залучення до служби представників дворянських родів стали важливими кроками в напрямі оформлення земельної державності Саксонії, засвідчивши формування раннього абсолютизму. Заходами економічної політики стали зростання прав курфюрста в управлінні гірничою справою, удосконалення системи шляхів сполучення, посилення контролю податків, що сприяло централізації курфюршества Саксонського, модернізації інститутів державного

управління. Конфесійна політика охопила секуляризацію єпископств, зміцнення організації євангелічних общин, урегулювання догматичних суперечностей лютеранства. Культурна політика сприяла піднесенню Дрездена – столиці курфюршества Саксонського, охопила будівництво замків як вияв репрезентації образу територіального правителя. Політика Августа є типовою для «другого покоління» євангелічних князів. Вона була спрямованою на зростання владних повноважень, але передбачала (на відміну від Моріца) відмову від воєнних дій як засобу досягнення такої мети: Август використовував економічні і політичні важелі управління. Його дії зміцнили земельну державність Саксонії, закріпивши пріоритет курфюрста у вирішенні конфесійних суперечностей.

У третьому розділі **«Лютеранська теологія і територіальна організація євангелічної церкви в саксонських землях конфесійної доби»** проаналізовано становлення лютеранської конфесії, оформлення євангелічної церкви Саксонії, ідейні суперечності серед реформаторів і їх подолання.

У підрозділі **3.1 «Реформаційний рух у Саксонії на початку 20-х рр. XVI ст. як передумова лютеранської конфесіоналізації»** розкрито витoki формування євангелічного віровчення, їх вплив на конфесійні перетворення.

Лютерівське розуміння проповіді заклало ідейні основи конституювання євангелічного віровчення як самостійної конфесії. До заходів, що забезпечили ліквідацію інститутів католицизму і створення євангелічної церкви Саксонії, належала ліквідація монастирів і штифтів: їх майно мало забезпечити потреби священнослужителів. Водночас реформатори усвідомили необхідність виконання священиками обов'язків у військовому середовищі: обґрунтування Лютером змісту служби військового священництва засвідчило потребу зміцнення ідейних переконань військових як значущої сили для конфесійних змін. Із поширенням Реформації були сформульовані принципи функціонування євангелічної церкви. Їх реалізація стала стрижнем конфесіоналізації, релігійно-церковний аспект якої позначався об'єднанням прибічників Лютера, що призвело до створення євангелічних общин. Із середини 20-х рр. XVI ст. конфесіоналізація почала розгортатися на території курфюршества Саксонського, визначивши зміст подальших заходів щодо розбудови церковного життя на засадах євангелізму.

У підрозділі **3.2 «Візитації в Саксонії: мета, проведення, наслідки»** визначено специфіку перевірок територіальної організації євангелічної церкви в саксонському регіоні як моделі для інших лютеранських земель.

Проведення візитацій мало на меті врегулювання правових й економічних проблем церковного життя. До складу візитаційних комісій входили теологи, юристи, князівські радники, які проводили інвентаризацію церковного майна, перевіряли діяльність священнослужителів, карали винних у порушенні вимог. Надалі проведення візитацій було покладене на суперінтендентів та синоди. Вперше таку схему було запропоновано під час візитацій у курфюршестві Саксонському. У другій половині 20–30-х рр. XVI ст. було оформлено структуру звітів візитаторів, що містила опис проповідників та кюстерів, перелік церковного майна, регулярності і змісту богослужіння, діяльності шкіл.

Візитаційні звіти 50–70-х рр. XVI ст. докладніше описували знання священнослужителів, матеріальні умови їх діяльності. Візитації 20–40-х рр. XVI ст. регламентували принципи діяльності євангелічної церкви. Візитації другої половини XVI ст. були спрямовані на зміцнення єдності церковної організації курфюршества Саксонського, сприяли подоланню ідейних розходжень, становленню ортодоксії, що відповідало інтересам правителів.

У підрозділі **3.3 «Перші євангелічні статuti Саксонії, їх вплив на інші території Німеччини»** визначено умови створення євангелічних статутів, їх основний зміст, причини поширення в різних регіонах.

Із розгортанням Реформації в Саксонії почалося створення документів, що регламентували розвиток євангелічної церкви. У творі Лютера «Про порядок богослужіння у громаді» (1523 р.) реформування літургії було пов'язане з читанням і тлумаченням Біблії, що заклало основи нової конфесійної ідентичності. Після Селянської війни становлення євангелічної церкви було пов'язане з написанням «Формули меси» (1526 р.) і «Настанови візитаторів пасторам курфюршества Саксонського» (1528 р.). У 1539 р. віттенберзькими теологами було укладено «Требник Генріха», із 1540 р. визнаний у володіннях альбертинської лінії дому Веттінів. Подібні документи було прийнято за межами Саксонії: «Статейна книга» (1527 р.) і «Інструкція для проповідників» (1529 р.) у герцогстві Брауншвейзько-Люнебурзькому, Геттінгенський статут (1531 р.), Люнебурзький статут (1531 р.), Ганноверський статут (1536 р.). У ряді випадків авторами статутів були віттенберзькі теологи. Так, Бугенхаген у 1528–1544 рр. підготував статuti Брауншвейга, Гамбурга, Любека, Померанії, Шлезвіг-Голштінії, Брауншвейг-Вольфенбюттеля, Хільдесхайма. Євангелічні статuti стали засобом формування земельної державності. Ранні статuti обстоювали самостійність общини у вирішенні релігійних і соціальних питань. Більш пізні статuti позначили союз реформаторів із владою як гарантом порядку, визначивши принципи її контролю над церквою. У статутах було визначено структуру церкви, відносини священнослужителів із общиною і владою, порядок ординації, реформування шкіл і доброчинності. Створена в Саксонії церковна організація стала зразком для інших регіонів.

У підрозділі **3.4 «Розроблення і зміст віросповідних книг лютеранства, їх поширення в саксонських землях у 20–30-х рр. XVI ст.»** проаналізовано створення віросповідних праць, що заклали основи лютеранської догматики, їх значення для євангелічної церкви Саксонії й інших територій.

У 20-х рр. XVI ст. під впливом Реформації виникла потреба у розробленні нових настанов для прибічників євангелічного вчення. «Малий Катехізис» Лютера було призначено для занять усіх віруючих. «Великий Катехізис» став посібником для осіб, які мали роз'яснювати євангелічне вчення віруючим. Як засадничі твори конфесіоналізації, «Катехізиси» демонстрували узгодженість реформаційних принципів зі словом Божим, що сприяло усвідомленню єдності з євангелічною спільнотою. В «Аугсбурзькому віросповіданні» Меланхтон визначив сутність лютеранської конфесії, розвинув учення Лютера про два царства, що стало складником конфесіоналізації як чинника формування

земельної державності. В «Апології Аугсбурзького віросповідання» Меланхтон розгорнуто виклав статті «Аугсбурзького віросповідання», відмежовуючись від поглядів анабаптистів, Томаса Мюнцера. У «Трактаті про владу і верховенство папи» було зроблено акцент на суперечностях між євангелізмом і католицизмом. Цей підхід було збережено у «Шмалькальденських статтях», де Лютер підкреслив, що ідея виправдання через віру є серцевиною Священного Писання. У 20–30-х рр. XVI ст. було конституційовано євангелічне віровчення, що визначило напрями формування територіальної церковної організації.

У підрозділі **3.5 «Міжконфесійні суперечності в Саксонії та їх подолання у 40–70-х рр. XVI ст. Становлення лютеранської ортодоксії»** зосереджено увагу на дискусіях у середовищі лютеран конфесійної доби.

У 40-х рр. XVI ст. серед реформаторів виникли угруповання гнезіолютеран, які обстоювали пріоритет Євангелія і теології Лютера, та філіпістів, які частково зближувались із кальвіністськими ідеями, із католицькою теологією. Дискусії почалися з 1548 р., коли Карл V висунув вимогу визнати Аугсбурзький інтерим, що передбачав реставрацію католицизму. На противагу ідеї Меланхтона щодо несуттєвості «зовнішніх речей» порівняно зі змістом віровчення (адіафора) гнезіолютерани (Амсдорф, Флацій) сформулювали принцип «У питаннях віросповідання не повинно бути байдужості». Прийняття у 1549 р. Лейпцизького інтерима, що декларував принципи євангелізму, але визнав католицькі церемонії, не усунуло суперечностей. Боротьба не припинилася зі скасуванням інтерима у 1552 р., оскільки зберегла актуальність проблема адіафори. Посилення протиріч знайшло вияв у «майористській суперечці» з питань «добрих справ», «сінергістській суперечці» щодо свободи волі, у відсутності порозуміння на Вормській співбесіді 1557 р. і Наумбурзькому з'їзді 1561 р., коли філіпізм було визнано в Саксонії. У 60–70-х рр. XVI ст. у дискусіях стали брати участь помірковані реформатори «другого покоління» (Хемніц, Андреа, Хітройс, Зельнекер). На конвенті у Торгау 1576 р. була складена «Торгауська книга», надіслана територіальним церквам, відредагована на підставі відгуків у монастирі Берге на початку 1577 р. і відома під назвою «Формула згоди». Вона увійшла до «Книги згоди», визнання якої у 1580 р. ознаменувало утвердження лютеранської ортодоксії, що закріпила єдині теологічні принципи на рівні церковної організації. Протистояння гнезіолютеран і філіпістів стало своєрідною «кризою росту» лютеранства. Її подолання відбулося завдяки відходу від крайніх позицій, що сприяло єдності євангелічної конфесії.

У підрозділі **3.6 «Оформлення структур євангелічної церкви в Саксонії. Саксонський церковний статут 1580 р.»** проаналізовано тенденції розвитку євангелічної церкви Саксонії, закріплені статутом 1580 р.

Входження церкви до інститутів земельної державності Саксонії закріпило відповідальність правителів за її функціонування. У 1539 р. у курфюршестві Саксонському була створена консисторія, до якої входили священнослужителі і юристи, призначені курфюрстом. Аугсбурзький мир закріпив визнання секуляризації церковного майна, ліквідацію католицької церкви у володіннях лютеранських князів, що дало їм змогу посісти місце

«верховних єпископів», контролювати церкву і школу. Розбудові церкви сприяло урегулювання догматичних суперечностей. У 70-х рр. XVI ст. Август I здійснив наступ на прибічників філіпізму, що пояснювалося прагненням уникнути посилення опозиції, яке могло послабити владу курфюрста. Надалі Якоб Андреа підготував статут курфюршества Саксонського (1580 р.), що визначав норми церковного життя Саксонії протягом наступних 250 років. Статутом 1580 р. було визначено вимоги до священнослужителів, проведення наглядових заходів, норми сімейних відносин, принципи діяльності консисторій, контроль за єдністю догматики. Прийняття статуту 1580 р. стало важливим підсумком конфесіоналізації, засвідчивши утвердження ортодоксії як початок нового етапу розвитку лютеранства і регламентувавши діяльність церковних інституцій як складника земельної державності Саксонії.

У четвертому розділі **«Соціокультурна специфіка лютеранської конфесіоналізації в Саксонії. Освіта в системі конфесійних перетворень»** розкрито соціальні аспекти конфесійних змін, роль освіти у здійсненні конфесіоналізації на території Саксонії.

У підрозділі **4.1 «Реформаційний рух у містах і соціальне дисциплінування в Саксонії конфесійної доби»** зосереджено увагу на розгортанні Реформації в саксонських містах, проаналізовано проблему соціального дисциплінування, пов'язану з політикою конфесіоналізації.

На межі Середніх віків і Нового часу у містах Саксонії мешкало близько 30% населення регіону. Головні з них – Лейпциг (14 тис. осіб) і Дрезден (12 тис.) – тривалий час були резиденціями правителів, а Лейпциг – й університетським центром. Останній чинник вплинув і на зростання Віттенберга: на початку XVI ст. у ньому мешкало 3 тис., а в 1511 р. – уже 16117 осіб. До чинників урбанізації належав і розвиток гірничої справи. На початку 1520-х рр. у Саксонії розгорнувся міський рух, кульмінацією якого став віттенберзький рух 1521–1522 рр., що засвідчив зростання організації бюргерства. Нова хвиля Реформації розгорнулася в саксонських містах із 1523 р., а надалі вона злилася із Селянською війною. Однак масштабний опозиційний рух не виник через розбіжності інтересів бюргерів та селян. Після Селянської війни правителі здобули можливість вести церковну політику згідно з власними інтересами, а міське населення мало рухатися в річищі перетворень, визначених «згори». Формувався прошарок освічених городян (священиків, учителів, юристів), діяльність яких сприяла зміцненню Реформації, посиленню князівського впливу. Складником конфесіоналізації стала ідея встановлення соціального порядку, поставленого під загрозу внаслідок Селянської війни. Його основою стала система соціального дисциплінування, спрямованого на дотримання вимог влади як умови формування земельної державності. Виявом утвердження принципу «порядку» постали поліцейські статuti (Ейзенберзький статут 1563 р., Альшtedтський статут 1564 р.). Посилення конфесійного складника дисциплінування відбувалося завдяки утвердженню ортодоксії, визначаючи зміст наглядових заходів (візитації, ординації, ведення реєстрів хрещення, допити бюргерів). У соціальному аспекті конфесіоналізація

конституювала реформаційні ідеї за посередництва церкви в межах, визначених владою. Ради міст мали дотримуватися визначеного правителями курсу.

У підрозділі **4.2 «Шкільне виховання в Саксонії 20–80-х рр. XVI ст. як складова лютеранської конфесіоналізації»** визначено становище саксонських шкіл, проблеми їх функціонування, вплив територіальної влади на освіту.

Необхідність виховання на засадах євангелізму була розкрита у творах Лютера «До християнського дворянства німецької нації...» (1520), «До радників усіх міст землі німецької. Про те, що їм належит засновувати та підтримувати християнські школи» (1524), «Проповідь про те, що необхідно навчати дітей у школі» (1530). Усвідомлення соціальної значущості освіти, прагнення подолати занепад шкіл, сприяти поширенню знань призвели Лютера до висновку, що вирішення освітніх проблем належить до повноважень світської влади. Правителі, беручи на себе відповідальність за розвиток освіти, зміцнювали засади земельної держави, що потребувала забезпечення кваліфікованими священиками і службовцями. Діяльність саксонських шкіл стала зразком реформування освіти на засадах євангелізму. Від написання Меланхтоном «Настанови візитаторів пасторам курфюршества Саксонського» (1528 р.) до середини XIX ст. складником євангелічних статутів стали шкільні статuti. Вплив конфесіоналізації на освіту виявили добір учителів згідно з професійними і морально-релігійними якостями, візитації шкіл, вивчення «Малого Катехізису» Лютера, участь школярів у богослужінні. Досягнення освіти були пов'язані з діяльністю Моріца Саксонського. За його наказом у 1543 р. були засновані школи у Мейсені, Пфорті і Мерзебурзі (із 1550 р. остання була перенесена у Грімму). Їх статутом було передбачено, що кожне місто має надсилати на навчання певну кількість дітей дворян, а також бідних хлопчиків, що не мали іншої можливості здобути освіту. У «князівських» школах проводилася ідея служіння випускників на користь влади, зацікавленої в залученні здібної молоді. Зі скасуванням Аугсбурзького інтерима князі стали використовувати церковну власність для шкільних цілей. Фінансування праці вчителів відбувалося за кошти «спільної каси». Діяльність шкіл підлягала перевірці під час візитацій. Саксонський статут 1580 р. визнав існування в межах єдиної системи освіти різних типів шкіл – «німецьких», «латинських», «князівських». Учителі мали піклуватись про єдність віри, знань, дисципліни. Оформлення організаційної структури освіти, регламентація програм, упорядкування матеріального забезпечення утвердили освітню систему як один із державних інститутів, підпорядкувавши освіту контролю влади.

У підрозділі **4.3 «Місце саксонських університетів у здійсненні лютеранської конфесіоналізації»** проаналізовано напрями реформування університетів як центрів конфесійних перетворень.

Від початку Реформації важливу роль у Віттенберзькому університеті стали відігравати прибічники Лютера. Це позначилося на чисельності слухачів: у 1508 р. у Віттенберзі навчалася 179 студентів, у 1521 р. – 1,5 тис. У 1523–1524 рр. ректором вперше було обрано Меланхтона, що прискорило реформування освіти. Курфюрст Йоганн підтримав розширення академічних свобод, гарантувавши матеріальне забезпечення викладачам за рахунок майна

штифтів і водночас контролюючи зміст навчання. Документи, які визначали діяльність університету, відображали принципи конфесіоналізації. Так, статут теологічного факультету (1533 р.) передбачав побудову навчання на засадах «Аугсбурзького віросповідання». Синтез ідей гуманізму із принципами Реформації мав сприяти подоланню схоластики. У Віттенберзі вчилися студенти як із німецьких держав (Пруссія), так і з інших країн (Угорщина, Данія), що сприяло конструюванню конфесійної ідентичності лютеран, незважаючи на національну приналежність. Лейпцизький університет протягом тривалого часу підтримував схоластичні традиції. Позитивний вплив на його розвиток справив Каспар Борнер, який у 1539 р. став ректором. Запрошення у 1541 р. гуманіста й реформатора Йоахіма Камерарія засвідчило поворот до лютеранства. Матеріальне становище викладачів покращилося завдяки регламентації платні: її розміри перебували на рівні жалування вчителів «князівських» шкіл, що засвідчило визнання владою зв'язку середньої і вищої освіти як складників єдиної системи. У 1543 р. у Лейпцизькому університеті відбулися присудження вченого ступеня доктора євангелічної теології.

У другій половині XVI ст. на розвиток університетів впливала ідейна боротьба гнєзіолютеран і філіпістів. У 1574 р. в університетах відбулися зміни, пов'язані з курсом на викорінення філіпізму: частина викладачів була заарештована, вигнана за межі Саксонії, позбавлена посад. З ініціативи Августа I було здійснено реорганізацію університетів на засадах ортодоксії: він наголошував на необхідності «корисного статуту», що запобігав би поширенню «невірних учень». Складником Саксонського статуту 1580 р. став університетський статут. Влада контролювала зміст навчання: керівництво контролем здійснював канцлер, повсякденний нагляд – комісари, призначені курфюрстом. Для лекцій було визначено предмет, методи викладання, тривалість; професори мали уникати поширення «хибних учень». У статуті було наголошено на необхідності підготувати молодь до служби в апараті влади, церквах, школах. Про вплив влади на освіту свідчить і право затвердження курфюрстом ректорів. За конфесійної доби Саксонія стала зразком формування земельної державності, складником якої була система освіти. На всіх її рівнях було реформовано принципи організації навчальних закладів, плани, програми, приділено увагу виховному компоненту для дотримання дітьми та молоддю принципів євангелізму в повсякденному житті.

ВИСНОВКИ

У **висновках** сформульовано основні положення дисертаційного дослідження, які виносяться на захист.

Лютеранська конфесіоналізація постала однією з ключових характеристик історії Саксонії доби Реформації. Парадигма конфесіоналізації інтегрувала перетворення у політичному, релігійному, культурному житті.

Незважаючи на роз'єднаність саксонських земель із 1485 р., їх розвиток у першій половині XVI ст. засвідчив початок модернізації політичної сфери. Саксонські правителі підтримали Реформацію, створивши передумови для конфесійно-політичних перетворень. Курфюршество Саксонське було

провідною силою у Шмалькальденському союзі, діяльність якого стала одним із чинників конфесіоналізації, справивши позитивний вплив на інші регіони (Вюртемберг, Бранденбург, Нижня Саксонія, Померанія). Динаміка поширення лютеранства пояснювалася як позиціями правителів, так і активністю місцевого населення. Оцінки зазначених процесів як «князівської Реформації» чи «громадської Реформації» є односторонніми. Зміст конфесіоналізації визначався поступовим «одержавленням» реформаційного руху. Правителі спиралися на структури управління, що зміцнювали засади земельної державності, маючи на меті власні інтереси. Виявом цього стала конфесійна ситуація в Саксонії.

Поширення Реформації у герцогстві Саксонському після смерті Георга стало успіхом конфесіоналізації, але не усунуло суперечностей між ернестинською й альбертинською лініями династії Веттінів, які прагнули посилити власну могутність. Представники ернестинської лінії для зростання впливу використовували ресурси Шмалькальденського союзу; представники альбертинської лінії сперлися на союз з імператором. Останню тенденцію виявила діяльність Моріца, який підпорядкував релігійні питання власним політичним інтересам. Політичний аспект конфесіоналізації у 1546–1555 рр. визначався прагненням євангелічних і католицьких правителів послабити залежність від імператора, що знаходило вияв як у міжконфесійних конфліктах, так і в боротьбі всередині кожного табору. Шмалькальденська війна 1546–1547 рр. змінила розстановку сил, не усунувши причин протистояння. Поразка протестантів призвела до переходу курфюршества Саксонського під контроль Моріца і прийняття Аугсбурзького інтерима, що загостило суперечності.

Основними провідниками конфесіоналізації на завершальному етапі Реформації стали територіальні князі, які повели боротьбу за скасування Аугсбурзького інтерима. Провідну роль серед них відіграв Моріц, який виступив як лідер князівського угруповання, що прагнуло відновити і посилити свої владні повноваження. Після перемоги протестантів у «Князівській війні» інтерим було скасовано за умовами Пассауської мирної угоди 1552 р., що заклала фундамент мирного співіснування лютеран і католиків, оформленого Аугсбурзьким миром 1555 р. Визнання рівних прав двох конфесій позначило офіційне припинення протистояння, хоч і не усунуло суперечностей; свідченням їх тривалості є доповідна записка Лазаруса фон Швенді. Досягнення релігійного миру сприяло зміцненню євангелічного віровчення і церковної організації Саксонії й інших регіонів, але не ініціювало лютеранську конфесіоналізацію, а тільки посилювало тенденції цього процесу.

Новий етап конфесіоналізації в Саксонії пов'язаний із політикою Августа, який після загибелі Моріца у 1553 р. зайняв курфюршеський престол. Особливостями його курсу, спрямованого на централізацію держави і зміцнення власних повноважень, стали відмова від прямого використання збройних сил, спирання на дипломатичні засоби (у відносинах з імператорською владою, територіальними князями, правителями інших держав) і владні ресурси (у відносинах зі станами суспільства). Складником діяльності Августа була конфесійна політика, що зміцнила єдність церкви і держави.

На засадах реформаторської теології розгорнулося становлення євангелічної церковної організації Саксонії. Характерною ознакою церковного життя у 1525–1580 рр. стало його підпорядкування територіальній владі. Усвідомлення Лютером потреби збереження здобутків Реформації призвело його до обґрунтування концепції візитацій парафій, що стали невід'ємним складником функціонування євангелічної церкви Саксонії й інших регіонів Німеччини. Забезпечуючи матеріальну основу діяльності священнослужителів та вчителів, впливаючи на підвищення рівня їх релігійності й освіченості, візитації надавали правителям додаткові засоби контролю общин, сприяли інтеграції релігійно-церковної сфери до структур земельної держави.

Важливу роль у включенні питань релігійного життя і церковного устрою до функцій територіальної влади відіграли євангелічні статuti. Їх розробка із 20-х рр. XVI ст. стала засобом поширення конфесіоналізації у курфюршестві Саксонському і за його межами. Структура і зміст статутів відображали широке коло питань догматики й культу лютеранства, пов'язуючи їх із повсякденним церковним життям, діяльністю шкіл, розвитком сімейних відносин.

Фундамент для вирішення релігійно-церковних проблем було закладено й завдяки підготовці віросповідних книг лютеранства. Наприкінці 20-х – у 30-х рр. XVI ст. «Малий Катехізіс», «Великий Катехізіс», «Аугсбурзьке віросповідання», «Апологія Аугсбурзького віросповідання», «Про владу і верховенство папи», «Шмалькальденські статті» заклали ідейну основу євангелічної конфесії. Ідейні розходження призвели до гострих дискусій між гнезіолютеранами та філіпістами у період дії Аугсбурзького інтерима і після його скасування. Період 1555–1580 рр. позначив діяльність «другого покоління» реформаторів із пошуком засобів об'єднання лютеран.

Утвердження єдності лютеранства вело до формування ортодоксії. Її зміст, конституційований через ухвалення «Формули згоди» (1577 р.) і зведення віросповідних творів до «Книги згоди» (1580 р.), визначався прагненням утвердити догматичні положення у діяльності територіальної організації євангелічної церкви. Такий результат в Саксонії було досягнуто із прийняттям євангелічного статуту 1580 р., який став своєрідним підсумком лютеранської конфесіоналізації, оскільки офіційно затвердив функціонування церковних структур як складника територіальної саксонської держави.

У процесі конфесіоналізації євангелічна церква мала великі можливості контролювати підданих, тому у співпраці між церковними і світськими інститутами були взаємно зацікавлені обидві сторони. Нагляд було організовано в різних формах (візитації, екзамени кандидатів на посаду священників та вчителів, ординації священнослужителів, ведення реєстрів хрещення, шлюбів і поховань). Регламентацію соціального дисциплінування забезпечували поліцейські статuti. Здійснення наглядових заходів зміцнювало ієрархічну структуру церкви, водночас посилюючи її вплив у повсякденному житті, забезпечуючи важливу роль у земельній державі.

У зв'язку з іншими державними інститутами розгорталося формування нової освітньої системи, яка протягом конфесійної доби стала важливим складником формування земельної державності Саксонії. Школи й

університети відіграли роль важливих центрів лютеранської конфесіоналізації, утворивши освітню систему, що вплинула на навчальні заклади інших євангелічних територій. Освіта виявилася «вписаною» до державної системи курфюршества Саксонського. Перетворення в гімназіях, «німецьких» і «князівських» школах, Віттенберзькому та Лейпцизькому університетах мали в основі гуманістичну педагогіку, що відіграла важливу роль для утвердження принципів лютеранської конфесіоналізації, пов'язавши гуманізм із Реформацією, що відобразили шкільний та університетський статuti 1580 р.

За доби раннього Нового часу лютеранська конфесіоналізація в Саксонії постала важливим засобом становлення модернізованої земельної держави. За умов політичної роздробленості Німеччини цей варіант виявився закономірним етапом на шляху майбутнього об'єднання її земель у єдину державу. Періодизація лютеранської конфесіоналізації в Саксонії охоплює такі етапи:

1. 1525–1531 рр. – конститування євангелічної конфесії (створення євангелічних общин, запровадження візитацій, початок укладання церковних статутів, написання перших віросповідних книг лютеранства), оформлення перших політичних об'єднань євангелічних територіальних правителів (від виникнення Гота-Торгауського до створення Шмалькальденського союзу);

2. 1531–1546 рр. – утвердження курфюршества Саксонського як центру конфесіоналізації, активізація реформаційного руху в герцогстві Саксонському, поглиблення соціокультурних змін (модернізація саксонських шкіл й університетів), поширення конфесійних перетворень у регіонах Німеччини;

3. 1546–1555 рр. – посилення боротьби лютеранського і католицького угруповань, військові дії (Шмалькальденська війна, «Князівська війна»), зміна правлячої лінії в курфюршестві Саксонському, його утвердження серед головних політичних суб'єктів Священної Римської імперії, пошук шляхів мирного врегулювання тривалого конфлікту через усвідомлення неможливості його силового вирішення на користь однієї зі сторін;

4. 1555–1574 рр. – укладання Аугсбурзького миру, стабілізація політичного розвитку Саксонії, посилення влади саксонського курфюрста, зміцнення економічного становища земельної держави, реформування церкви, поєднане з ідейним протистоянням між гнезіолутеранами і філіпістами;

5. 1574–1580 рр. – подолання теологічних суперечностей між прибічниками лютеранства, завершення уніфікації догматики і культу євангелічної конфесії (укладання «Книги згоди»), розроблення і прийняття «Великого Саксонського статуту» як засобу утвердження конфесіоналізації в курфюршестві Саксонському, оформлення лютеранської ортодоксії.

У 20–80-х рр. XVI ст. курфюршество Саксонське відіграло важливу роль у лютеранській конфесіоналізації. Виявами цього стали домінування його правителів у Шмалькальденському союзі, активізація зовнішньополітичних відносин, створення нових органів державного управління. Тривалий час головним центром лютеранства був Віттенберг. Наприкінці XVI ст. формування земельної державності Саксонії у загальних рисах було завершене. Політика саксонських правителів засвідчила утвердження абсолютистського курсу Веттінів як визначальної тенденції розвитку регіону. Посилення їх влади

було пов'язане зі зміцненням позицій євангелізму як наслідку конфесіоналізації і водночас засвідчило утвердження принципу порядку в суспільному житті.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, які відображають зміст та основні положення дисертації

Монографія:

1. Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр.: монографія. Х.: НУЦЗУ; ФОП Панов А.М., 2018. 256 с.

Рецензії:

Гончаров Г. В. Рецензія на монографію Карікова Сергія Анатолійовича «Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр.» // *Virtus: Scientific Journal*. June # 25, 2018. Р. 234–236. *(видання включено до міжнародних наукометричних баз Scientific Indexing Services, Citefactor, International Innovative Journal Impact Factor)*

Піткевич В. В. Рецензія на монографію: Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії в 1525–1580 рр.: монографія. – Х.: ФОП Панов А. М., 2018. – 256 с. // *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. Київ, 2018. Вип. 135 (8). С. 409–410.

Наукові праці у наукових фахових виданнях України:

2. Каріков С. А. Реформація у Брауншвейзько-Вольфенбюттельському герцогстві // *Історичні записки: Збірник наукових праць (Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України)*. Луганськ, 2006. Вип. 12. Ч. 2. С. 103–109.
3. Каріков С. А. Євангелічний рух і утвердження Реформації в Померанії // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2009. № 852. Серія: Історія. Вип. 41. С. 54–64.
4. Каріков С. А. Наглядові заходи в організації Євангелічної Церкви в німецьких землях у другій половині XVI ст. // *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. Чернігів, 2009. Вип. 73. Серія: історичні науки. № 6. С. 42–47.
5. Каріков С. А. Конфесіоналізація в Німеччині XVI ст.: зміст та основні проблеми // *Старожитності 2009: Харківський історико-археологічний щорічник*. Харків, 2009. Вип. 8. С. 179–184.
6. Каріков С. А. Конфесійна боротьба в Німеччині у 1546–1555 рр.: політичний аспект // *Старожитності 2010: Харківський історико-археологічний щорічник*. Харків, 2010. Вип. 9. С. 85–93.
7. Каріков С. А. Динаміка поширення лютеранства в німецьких землях у XVI ст. як складова конфесіоналізації // *Український історичний збірник*. Київ, 2010. Вип. 13. Ч. 1. С. 57–67.
8. Каріков С. А. Генеральні візитації в курфюршестві Саксонському у другій половині XVI ст. // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Харків, 2011. № 965. Серія: Історія. Вип. 43. С. 51–58.

9. Каріков С. А. Аугсбурзький релігійний мир як рубіжний пункт лютеранської конфесіоналізації в Німеччині // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. Серія: Історія. Вип. 106. С. 25–27.
10. Каріков С. А. Відображення діяльності імператорської влади в німецькій політичній думці епохи конфесіоналізації (проект Лазаруса фон Швенді) // Український історичний збірник. Київ, 2011. Вип. 14. С. 34–40.
11. Каріков С. А. Курфюрст Август I Саксонський: головні напрями політики // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2012. № 1005. Серія: Історія. Вип. 45. С. 73–81.
12. Каріков С. А. Зміни в територіальній системі освіти курфюршества Саксонського за часів конфесіоналізації // Український історичний збірник. Київ, 2012. Вип. 15. С. 6–17.
13. Каріков С. А. Конфесійно-політичний розвиток нижньосаксонських міст у 20–60-х рр. XVI ст. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2013. № 1087. Серія: Історія. Вип. 47. С. 59–69.
14. Каріков С. А. Становлення конфесійно-політичних союзів німецьких правителів у 20–30-х рр. XVI ст. // Український історичний збірник. Київ, 2013. Вип. 16. С. 40–46.
15. Каріков С. А. Початок Реформації в герцогстві Саксонському // Старожитності 2013: Харківський історико-археологічний щорічник. Харків, 2013. Вип. 12. С. 104–110.
16. Каріков С. А. Створення віросповідних книг Євангелічно-Лютеранської Церкви у конфесійну добу // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2014. № 1117. Серія: Історія. Вип. 48. С. 29–37.
17. Каріков С. А. Листування Йоганна Бугенхагена з євангелічними правителями як комплекс джерел з історії лютеранської конфесіоналізації // Український історичний збірник. Київ, 2014. Вип. 17. С. 36–46.
18. Каріков С. А. Конфесійно-політичні перетворення в саксонських містах у 1521–1555 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2015. Серія: Історія. № 2. Ч. 2. С. 3–6.
19. Каріков С. А. Путь искателя истины // Старожитності 2016: Харківський історико-археологічний щорічник. Харків, 2016. Вип. 14. С. 214–220.
20. Каріков С. А. Конфессиональные дискуссии среди саксонских теологов в 40–70-х гг. XVI века: истоки лютеранской ортодоксии // Старожитності 2017: Харківський історико-археологічний щорічник. Харків, 2017. Вип. 15. С. 44–52.
21. Каріков С. А. Вплив політики курфюрста Моріца Саксонського на події «Князівської війни» // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ, 2018. Вип. 137 (10). С. 95–98.
22. Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація і Георг Саксонський // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ, 2018. Вип. 139 (12). С. 174–177.

23. Кариков С. А. Специфика конфессионализации в евангелических территориях Германии раннего Нового времени // Историк и его дело (Серия памяти профессора В. Е. Майера). Ижевск: ГОУ ВПО «Удмуртский государственный университет», 2010. Вып. 8. С. 86–94.
24. Кариков С. А. Политика лютеранской конфессионализации в Саксонии во второй половине XVI века // Вестник Томского государственного педагогического университета. Томск: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Томский государственный педагогический университет», 2013. Вып. 2 (130). С. 150–153.
25. Кариков С. А. Предпосылки и последствия Шмалькальденской войны в творчестве виттенбергских реформаторов // Вестник РГГУ. Москва: Издательский центр РГГУ, 2014. Серия: История. Филология. Культурология. Востоковедение. № 13 (135). С. 103–110.
26. Кариков С. А. Интеграционные процессы в немецких городах в эпоху Реформации и конфессионализации // Ученые записки Череповецкого государственного университета. Череповец: ФГБОУ ВПО «Череповецкий государственный университет», 2015. № 1. С. 58–61.
27. Кариков С. А. Аугсбурзький інтерим як поворотний пункт конфесійного розколу в Німеччині і його вплив на курфюршество Саксонське // Virtus: Scientific Journal. March # 12, 2017. Р. 210–213. **(видання включено до міжнародних наукометричних баз Scientific Indexing Services, Citefactor, International Innovative Journal Impact Factor)**
28. Кариков С. А. Выступление немецких князей против политики Карла V в начале 1550-х гг. как составляющая лютеранской конфессионализации // Virtus: Scientific Journal. April # 13, 2017. Р. 184–186. **(видання включено до міжнародних наукометричних баз Scientific Indexing Services, Citefactor, International Innovative Journal Impact Factor)**
29. Кариков С. А. Саксонський євангелічний статут 1580 р. як складник лютеранської конфесіоналізації // Virtus: Scientific Journal. September # 16, 2017. Р. 160–163. **(видання включено до міжнародних наукометричних баз Scientific Indexing Services, Citefactor, International Innovative Journal Impact Factor)**
30. Кариков С. А. Основні напрями діяльності «другого покоління» лютеранських реформаторів // Virtus: Scientific Journal. October # 17, 2017. Р. 211–214. **(видання включено до міжнародних наукометричних баз Scientific Indexing Services, Citefactor, International Innovative Journal Impact Factor)**
31. Кариков С. А. Саксонские евангелические уставы эпохи раннего Нового времени как инструмент лютеранской конфессионализации // Studia Humanitatis. М.: Институт современных гуманитарных исследований, 2018. № 2 [Електронне видання]. URL: <http://st-hum.ru/content/karikov-sa-saksonskie-evangelicheskie-ustavy-epohi-rannego-novogo-vremeni-kak-instrument> **(видання включено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus, InfoBase Index, ERIH PLUS, РИНЦ)**

32. Кариков С. А. Образовательная политика саксонских правителей в эпоху лютеранской конфессионализации: создание и деятельность княжеских школ // *Studia Humanitatis*. М.: Институт современных гуманитарных исследований, 2018. № 3 [Електронне видання]. URL: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/karikov_0.pdf (*видання включено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus, InfoBase Index, ERIH PLUS, РИНЦ*)
 33. Кариков С. А. Система образования Саксонии в эпоху конфессионализации и ее влияние на территории Центральной и Восточной Европы // *Дриновски сборник*. София – Харков: Издательство на БАН «Проф. Марин Дринов», 2018. Т. XI. С. 24–29.
- Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:*
34. Кариков С. А. Університети Німеччини в часи Реформації // *Український історичний збірник*. Київ, 2006. Вип. 9. С. 44–52.
 35. Кариков С. А. Вюртемберзький шкільний статут 1559 року // *Український історичний збірник*. Вип. 10. Київ, 2007. С. 54–58.
 36. Кариков С. А. Реформаторська діяльність Йоганна Бугенхагена (20–50-і рр. XVI ст.) // *Український історичний збірник*. Київ, 2008. Вип. 11. С. 32–39.
 37. Кариков С. А. Образ Йоганна Бугенхагена в німецькій історіографії // *Український історичний збірник*. Київ, 2009. Вип. 12. С. 329–335.
 38. Кариков С. А. Особливості лютеранської конфесіоналізації в Німеччині раннього Нового часу // *Наука. Релігія. Суспільство*. 2009. № 3. С. 196–201.
 39. Кариков С. А. Зовнішньополітичний аспект конфесіоналізації у Священній Римській імперії в німецькій політичній публіцистиці другої половини XVI ст. // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2010. Вип. 16. С. 285–289.
 40. Кариков С. А. Рецензия на книгу: Ehrenpreis S., Lotz-Heumann U. *Reformation und konfessionelles Zeitalter*. – 2. Auflage. – Darmstadt: WBG, 2008. – VIII, 138 S. // *Старожитності 2012: Харківський історико-археологічний щорічник*. Харків, 2012. Вип. 11. С. 359–364.
 41. Кариков С. А. Шляхами відкриттів, полями битв, залами переговорів // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Київ, 2012. Вип. 19. С. 304–308.
 42. Кариков С. А. До проблеми ідейного змісту саксонських церковних статутів раннього Нового часу // *Міждисциплінарні гуманітарні студії*. Київ, 2014. Серія: Історичні науки. Вип. 1. С. 22–27 [Електронне видання]. URL: http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1/3.pdf.
 43. Кариков С. А. Політична діяльність курфюрста Моріца Саксонського в 1547–1553 рр. у контексті лютеранської конфесіоналізації // *Український історичний збірник*. Київ, 2015. Вип. 18. С. 52–61.
 44. Кариков С. А. Євангелічна Церква в Саксонії та Нижній Саксонії в конфесійну епоху // *Старожитності 2014–2015: Харківський історико-археологічний щорічник*. Харків, 2015. Вип. 13. С. 85–91.
 45. Кариков С. А. Лютеранська конфесіоналізація XVI ст. у Саксонії: основні тенденції сучасної історіографії // *Міждисциплінарні гуманітарні студії*. Київ,

2016. Серія: Історичні науки. Вип. 3. С. 100–110 [Електронне видання]. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=IDP=&S21STR=mgumstud_2017_3_7

46. Каріков С. А. Віттенберзький університет за часів конфесіоналізації: головні напрями діяльності (на прикладі теологічного факультету) // Український історичний збірник. Київ, 2017. Вип. 19. С. 53–66.

*Наукові праці апробаційного характеру (тези доповідей
на наукових конференціях) за темою дисертації:*

47. Каріков С. А. Реформація у Брауншвейзько-Вольфенбюттельському герцогстві // Проблеми світового розвитку в історичному контексті: Матеріали Міжнародної наукової конференції викладачів, 27 листопада 2006 р. Луганськ, 2006. С. 29–30.

48. Каріков С. А. Мировоззрение Иоганна Бугенхагена в ранний период деятельности (1485–1521 гг.) // Вторые исторические чтения Томского государственного педагогического университета: Материалы Международной научной конференции, 20–21 ноября 2007 г. Томск, 2008. Ч. 2. С. 76–83.

49. Каріков С. А. Участь Йоганна Бугенхагена в пізній Реформації // Шевченківська весна. Історія: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, 20–21 березня 2008 р.. Київ, 2008. Вип. VI. Ч. 1. С. 157–159.

50. Каріков С. А. Вплив ідей Реформації на німецьке бюргерство // Людина, культура, техніка в новому тисячолітті: Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, 22–23 квітня 2008 р. Харків, 2008. С. 68–69.

51. Каріков С. А. Візитації в епоху Реформації в Німеччині // Суспільство і політичні інститути в умовах трансформації та реформ: Матеріали XXI політологічних читань, 18 грудня 2008 р. Харків, 2008. С. 97–99.

52. Каріков С. А. Особливості лютеранської конфесіоналізації в Німеччині раннього Нового часу // Роль науки, релігії і суспільства у формуванні моральної особистості: Матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції, 22 травня 2009 р. Донецьк, 2009. С. 169–172.

53. Каріков С. А. Лазарус фон Швенді та його оцінка конфесійних відносин у Німеччині другої половини XVI ст. // II Волинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 90-річчю Житомирського державного університету імені Івана Франка: Матеріали конференції, 2–3 жовтня 2009 р. Житомир, 2009. С. 124–127.

54. Каріков С. А. Основні напрями політики курфюрста Августа Саксонського // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: статті та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Г. Л. Бондаревського (1920–2003 рр.), 7–8 квітня 2010 р. Луганськ, 2010. Ч. 1. С. 202–208.

55. Каріков С. А. Конфесійна політика курфюрста Августа I в альбертинській Саксонії // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин:

статті та матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Г. Л. Бондаревського (1920–2003 рр.), 12–13 квітня 2011 р. Луганськ, 2011. С. 48–52.

56. Каріков С. А. Зрушення в системі освіти Німеччини в епоху конфесіоналізації // Психолого-педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24–25 лютого 2012 р. Кременчук, 2012. С. 42–43.

57. Каріков С. А. Суспільно-політична боротьба в нижньосаксонських містах у конфесійну епоху // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 7–8 жовтня 2012 р. Дніпропетровськ, 2012. Ч. II. С. 105–107.

58. Каріков С. А. Ідейні витоки служби військового капеланства в Європі раннього Нового часу (на прикладі Німеччини) // Соціальні аспекти капеланства: світ і Україна: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 15–16 травня 2013 р. Київ, 2013. С. 112–115.

59. Каріков С. А. Головні принципи саксонських церковних статутів раннього Нового часу // I Міждисциплінарні гуманітарні читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 3 жовтня 2013 р. Київ, 2013. С. 26–27.

60. Каріков С. А. Политика правителей нижнесаксонских территорий в конфессиональную эпоху // К 400-летию Дома Романовых. Монархии и династии в истории Европы и России: Сборник материалов международной научной конференции, 5–6 декабря 2013 г. Санкт-Петербург, 2013. Ч. 2. С. 188–196.

61. Каріков С. А. Німецьке місто в епоху конфесіоналізації: головні напрями соціальних трансформацій // II Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 26 лютого 2014 р. Київ, 2014. С. 38–39.

62. Каріков С. А. Листи Йоганна Бугенхагена як джерело з історії лютеранської конфесіоналізації // III Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 6–7 червня 2014 р., Переяслав-Хмельницький. Київ, 2014. С. 25–26.

63. Каріков С. А. Религиозно-политические проблемы конфессиональной эпохи в письмах Иоганна Бугенхагена // Религия и власть: Тезисы Международной научно-практической конференции, 16–17 июня 2014 года. Санкт-Петербург, 2014 [Електронне видання]. URL: http://www.gmir.ru/special/seminar/seminar_archive/26/1673.html.

64. Каріков С. А. Влияние внутренней и внешней политики курфюрста Морица на формирование территориальной государственности Саксонии // Античный мир и Средние века: Материалы Чтений памяти профессора Владимира Ивановича Кадеева, 26 июня 2015 г. Харьков, 2015. С. 122–125.

65. Каріков С. А. Візитації в Саксонії як засіб лютеранської конфесіоналізації // IV Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 28 жовтня 2015 р.

- Київ, 2015. С. 117–119 [Електронне видання]. URL: http://history.org.ua/LiberUA/IVMGUMChit_2015/IVMGUMChit_2015.pdf
66. Каріков С. А. Утворення Шмалькальденського союзу як вияв територіалізації в Німеччині раннього нового часу // V Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, 19 жовтня 2016 р. Київ, 2016. С. 24–27 [Електронне видання]. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21STR=0010862
67. Каріков С. А. Дослідження німецької Реформації в сучасній вітчизняній історіографії // Україна і світ: діалог мов та культур: Матеріали науково-практичної конференції, 29–31 березня 2017 р. Київ, 2017. С. 126–128.
68. Каріков С. А. Конфесіоналізація в Саксонії: вплив територіальної влади на здійснення реформаційних перетворень // Авраамічні релігії і Реформація: формування протестантського символу віри й ідеології нової суспільної реформації (європейський й український контекст ідентичності): матеріали науково-практичної конференції, 18–19 травня 2017 р. Галич, 2017. С. 169–174.
69. Каріков С. А. «Княжеская война» и Пассауский договор 1552 г.: от вооруженного противостояния к политическому компромиссу // Античный мир и Средние века: Материалы Чтений памяти профессора Владимира Ивановича Кадеева, к 90-летию со дня рождения, 23 июня 2017 г. Харьков, 2017. С. 126–129.
70. Каріков С. А. Конфессиональные преобразования в аспекте формирования земельной государственности Саксонии XVI в. // История античного мира и средневековья в университетах Украины. К 40-летию кафедры истории древнего мира и средних веков ХНУ имени В. Н. Каразина: Тезисы докладов Международной научной конференции, 25–26 октября 2018 г. Харьков, 2018. С. 94–97.

АНОТАЦІЯ

Каріков С. А. Лютеранська конфесіоналізація в політиці саксонських правителів у 1525–1580 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2019. – Рукопис.

У дисертації досліджено лютеранську конфесіоналізацію як складник політики саксонських правителів у контексті формування земельної державності Саксонії. Систематизовано теоретичні моделі конфесіоналізації, уточнено їх зміст, визначено, що її рубіжними датами є 1525–1580 рр. Лютеранська конфесіоналізація в Саксонії вперше проаналізована у трьох аспектах: суспільно-політичні трансформації, перетворення релігійно-церковного життя, зміни в соціокультурній сфері. Доведено, що важливу роль в утвердженні Саксонії як центру конфесіоналізації відіграла політика

Шмалькальденського союзу. Визначено, що перехід курфюршества Саксонського під владу Морица після Шмалькальденської війни 1546–1547 рр. позначив новий етап формування земельної держави, продовженого Августом після Аугсбурзького миру 1555 р. як єдиновладним правителем. Проаналізовано особливості діяльності церкви Саксонії: проведення візитацій, розробка євангелічних статутів, написання віросповідних книг, подолання протистояння між гнєзюлутеранами та філіпістами, формування ортодоксії. Визначено шляхи реалізації закликів до «порядку» через соціальне дисциплінування. Розкрито значення реформ шкіл й університетів, що призвели до створення нової територіальної системи освіти Саксонії. Визначено, що принципи конфесіоналізації було оформлено Саксонським статутом 1580 р.

Ключові слова: лютеранська конфесіоналізація, Реформація, Саксонія, євангелізм, земельна держава, територіальна влада, курфюрст, євангелічна церква, візитація, церковний статут, освіта.

АННОТАЦИЯ

Кариков С. А. Лютеранская конфессионализация в политике саксонских правителей в 1525–1580 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины. – Харьков, 2019. – Рукопись.

Диссертация посвящена лютеранской конфессионализации как составляющей политики саксонских правителей в контексте формирования земельной государственности Саксонии. Систематизированы теоретические модели конфессионализации, уточнено их содержание, определено, что ее рубежными датами являются 1525–1580 гг. Лютеранская конфессионализация в Саксонии впервые проанализирована в трех аспектах: общественно-политические трансформации, преобразования религиозно-церковной жизни, изменения в социокультурной сфере. Доказано, что важную роль в утверждении Саксонии как центра конфессионализации сыграла политика Шмалькальденского союза. Определено, что переход курфюршества Саксонского под власть Морица после Шмалькальденской войны 1546–1547 гг. обозначил новый этап формирования земельного государства, продолженного Августом после Аугсбургского мира 1555 г. как единовластным правителем. Проанализированы особенности деятельности церкви Саксонии: проведение визитаций, разработка евангелических уставов, написание вероисповедных книг, преодоление противоречий между гнєзюлутеранами и филиппистами, формирование ортодоксии. Определены пути реализации призывов к «порядку» через социальное дисциплинирование. Проанализированы реформы школ и университетов, приведшие к созданию новой территориальной системы образования. Определено, что принципы конфессионализации были оформлены Саксонским уставом 1580 г.

Ключевые слова: лютеранская конфессионализация, Реформация, Саксония, евангелизм, земельное государство, территориальная власть, курфюрст, евангелическая церковь, визитация, церковный устав, образование.

SUMMARY

Karikov S. A. The Lutheran Confessionalization in the Policy of Saxon Rulers in 1525–1580s. – Manuscript.

The thesis for acquiring of scientific degree of doctor of historical sciences on specialty 07.00.02 – World History. V. N. Karazin National University of Kharkiv Ministry of education and science of Ukraine. – Kharkiv, 2019. – Manuscript.

The doctoral thesis searches for the Lutheran confessionalization as a component of Saxon rulers' policy in the context of the formation of the land statehood during the Early Modern Age. The paradigmatic significance of confessionalization for the study of the Early Modern Age history is revealed, the theoretical historiographic models of confessionalization are proposed, and content of these models is specified. It is specified that in modern historiography confessionalization is considered as a phenomenon inherent in all German territories of the XVIth century. The study focuses on the Saxon region between 1525 and 1580 as the center of the emergence and spread of the Reformation movement and the Lutheran confessionalization. The Lutheran confessionalization is analyzed in three main aspects: social-political transformations, the reform of the religious sphere and the church organization, changes in the social-cultural sphere. It is defined that the Lutheran confessionalization was a key attribute of a process of formation of a land state during the Early Modern Age. It is indicated that since the early 1530's the activities of the Schmalkaldic League were directly affected for the further deployment of Lutheran confessionalization. It is noted that the contradictory nature of the Lutheran confessionalization in Saxony was associated with the preservation of the territorial division of the region between two lines of the Wettin dynasty. It is proved that the results of the Schmalkaldic War of 1546–1547 led to qualitative changes in the political situation in the Saxony. The transition of the Electorate of Saxony under the authority of Albertine line marked a new stage in the formation of a land state. Moritz' policy testified to his first role among the German territorial rulers. It is indicated that the general political course of the Electorate of Saxony, after the death of the Moritz, was extended by his successor Augustus. It is emphasized that Augustus consistently adhered to peaceful means of policy, posing as a guarantor of "balance of interests" between the Protestant princes and the Habsburg dynasty after the Augsburg Religious Peace of 1555. It is stated that confessional policy belonged to the main activities of Augustus of Saxon as the sole ruler of the land state. The relationship between the formation of the Lutheran denomination and the policy of the land state are revealed on the example of Saxony. The control of the territorial authority over the activity of the evangelical clergy was provided through the conduct of visitations. The evangelical ordinances as an important means of forming a Lutheran confession are described. The significance of the religious books that laid the foundations of the Lutheran confessionalization in Saxony and other German territories is revealed. It is proved that the confrontation between gnesio-lutherans

and philippists was connected with the lack of definiteness of a number of theological questions in the Lutheran doctrine. It is proved that the overcoming of the conflict became possible due to moderate representatives of the “second generation” of reformers. The result of their efforts was the adoption of the “Book of Consent” and the Saxon evangelical ordinance of 1580. It is emphasized that in the Reformation movement unfolded in Saxony call for “order” began to express itself as an integral part of the “common good”. This idea became the foundation for the processes of social disciplination. The transformations in Saxon educational institutions were launched. The result was the creation of a new territorial educational system that encompassed different levels of education. It is proved that the main achievements of the Lutheran confessionalization in the field of education were formalized by the Saxon ordinance of 1580.

Key words: Lutheran confessionalization, Reformation, Saxony, evangelism, land state, territorial power, elector, evangelical church, visitation, church ordinance, education.

Каріков Сергій Анатолійович

Лютеранська конфесіоналізація в політиці саксонських правителів
у 1525–1580 рр.

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Відповідальний за випуск: С. Б. Сорочан

Підписано до друку 29.01.2019. Формат 60×84 1/16.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 1,9. Наклад 100 примірників.
Замовлення №1609.

Надруковано у друкарні ФОП Тарасенко В.П.
Свідоцтво № 24800170000043751 від 21. 02. 2002 р.
61124, м. Харків, вул. Зернова, 6/267.
Тел. /факс: (0572) 52-82-11, (097) 273-11-77